

**АКСЕСУАРИ ОДЯГУ ДЛЯ НОСІННЯ ГРОШЕЙ
У НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНИ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVI ст.
(ЗА АКТОВИМИ ДЖЕРЕЛАМИ)**

Гроші є невід'ємною частиною матеріальної культури. У XVI ст. в Європі вони мали вигляд металеві монети різного розміру та ваги. Відповідно, населення для зручності користування грошима, для носіння монет мало певні аксесуари (приналежності), адже кишені в одязі наприкінці XVI ст. лише починали входити в ужиток. Основними способами фіксації на одязі вмістилищ для грошей були або закріплення (привіщування) їх на паску, або вкладання за пазуху, де вони знаходилися, знову ж таки, завдяки підперізуванню.

У статті ми ставимо за мету на основі документального матеріалу книг Луцького гродського суду (переважно за 1580-і рр.) показати різноманітність вмістилищ для грошей та способів їхнього використання. Справи про пограбування — записи скарг потерпілих, свідчення возних про оглядання тілесних ушкоджень і завданої грабунком шкоди — дають численні дані про одяг та аксесуари до нього.

Хоча в документальних прикладах фігурують жителі Волинського воєводства й прилеглих до нього адміністративних одиниць Речі Посполитої, подібні аксесуари одягу побутували не тільки на українських землях, але й у всьому східноєвропейському регіоні¹. Адже Луцьк підтримував широкі торговельні зв'язки², а Волинь входила у спільний економічний простір між Балтійським та Чорним морями³.

У дослідженнях з історії одягу населення українських земель (зокрема й Волині), українського народного одягу, повсякденного життя ранньомодерної доби про аксесуари згадується вкрай мало або й не згадується взагалі.⁴ Безпосередньо до цього питання звертався Іван Сінчук, який прикладами з білоруських письмових джерел показав різноманіття вмістилищ для грошей у білоруського населення XVI–XIX ст.⁵

Розгляд об'єкта дослідження ми уявляємо не лише з точки зору вивчення костюму, але й вивчення грошового обігу та повсякденності простої людини. Адже документальні джерела подають інформацію про вмістилища для грошей не тільки в статичному переліку предметів, а й у їхньому використанні в контексті певних життєвих ситуацій.

Письмові джерела й археологічні знахідки дають можливість різностороннього вивчення предметів одягу. Наприклад, Тетяна Матехіна на

основі археологічного матеріалу з розкопок середньовічного Новгород Великого показує різні види середньовічних шкіряних вмістилищ, які кріпилися до пояса, подає конструкцію їхнього крою⁶. Оскільки актовий матеріал дає небагато інформації про конструктивні особливості аксесуарів одягу, ми поставили за мету більше уваги приділити їхньому функціональному використанню, місцю в грошовому обігу й повсякденному житті.

Письмові джерела зафіксували чисельні згадки назв предметів одягу для носіння грошей у **чоловіків** — «мошна», «калита», «черес», «мішок», «вачок» та ін. Це пояснюється домінуючою роллю чоловіків у житті суспільства XVI ст., зокрема в економічній сфері. Зауважимо, що подача матеріалу за критеріями «у чоловіків» і «у жінок» є досить умовною. Лише деякі з аксесуарів є суто чоловічими або жіночими (наприклад, «гольник», «шабельтас»), інші мали застосування поза гендерним поділом, для зручності чи необхідності у тій чи іншій ситуації.

Одним із найбільш часто згадуваних у документах аксесуарів є «**мошна**». Вона являла собою невеликий шкіряний мішечок, який мав стяжку на шнурі верхню частину і підвішувався до пояса⁷. Наприклад, у шупківського селянина Яцука Проскурничича «... пояс з мошною за пять грошей купленые, а в мошне грошей готовых литовских *десять отняли и пограбили»⁸.

Серед пограбованих речей часто зустрічається назва «**мошонка**». Актівий матеріал переконливо свідчить, що це поняття використовувалося не для визначення мошни малих розмірів, але означало той самий предмет, що й «мошна», лише з додаванням до назви демінутивного суфікса. Документи дають достатньо прикладів, коли при перерахуванні пограбованого одна й та ж річ подається й у звичайній назві, і в зменшувальній формі. «Паробка его збили и сермягу, дей, з него зняли, кожухъ, пояс з ножами, з мошною, што, дей, его коштвало польторы копы и грошей десет литовских, а особливе, дей, в мошонце было грошей полкопы литовских...», — дізнаємося про пограбування селян у позові пана Яна Котлинського⁹. В іншому випадку, 6 січня 1580 р. в Сергія,

---

* На Волині 1580-х років основною грошовою одиницею в обігу та лічбі залишався литовський гріш. У грошовій масі переважали монети литовського карбування, емітовані до Люблінської унії 1569 г. Рахунок вівся на копи (копа = 60 литовських грошів). Польські гроші також були в обігу, приймалися у співвідношенні 5 до 4 до литовських грошів. Рахункова одиниця польський злотий (золотий) = 30 польських грошів. Відповідно, литовська копа = 2,5 польського злотого. Західноєвропейські талери («таляры старые») і дукати («золотые чирвоные, черленые»), які також перебували в обігу, приймалися за певним курсом: талер = 35 польським грошам, дукат = 56 польським грошам.

найманого працівника тучинського селянина Пігиля, відібрали «... пояс кований за чотири гроши, мошонку, а в мошне было грошей три...»¹⁰.

Інколи мошну могли ховати в одязі. Наприклад, зі скарги Лаврена Васильовича, слуги лаврівського урядника, дізнаємося про напад на нього під Луцьком 3 жовтня 1580 р.: «... при котором, дей, израненю моемъ згинуло в мене з мошонкою зъ запазушья пенезей пана моего, которые есми вез арендареви лавровскому, копь полтрете литовскихъ, а моих, дей, власныхъ грошей полкопы и пят»¹¹.

Зібрані статистичні дані про грошову наповненість мошни зазвичай дають суми від 3 грошів до 3 кіп грошів. Імовірно, більш вагомі суми просто не вміщались, якщо брати до уваги, що переважаючими розмірними номіналами були монети півгріш та гріш¹².

Поряд з мошною в документах не менш часто зустрічається назва «калита». Це невелика шкіряна сумка,¹³ яка також кріпилася до пояса спеціальними петлями й при пограбуванні зазвичай знімалася разом з ним: «... пояс с калитою, з ножами, з огнивом, коштовал грошей петнадцат, в калите грошей литовских две копе», — такий достатньо типовий опис калити серед відібраних речей¹⁴. Калита як приналежність одягу в чоловіків фіксується в різних соціальних станів у різноманітних ситуаціях: перебування на ярмарку чи ринку, виконання слугами та селянами доручень від пана або господарських робіт (заготівля дерева, випас худоби, сільськогосподарські польові роботи) та ін. Інколи в калиті крім грошей знаходилися й інші предмети, що говорить про можливу наявність декількох внутрішніх відділень. Є приклади, коли в калитах носили листи та фінансові документи¹⁵, прикраси¹⁶ або взагалі лом срібла: «... с поясом с калитою талярей тридцать, ламаного сребра шабелного и сагайдачного гривен три...»¹⁷.

Письмові джерела дають інформацію про різні суми грошей у калиті — від 3 грошів до 3–8 коп грошів. Сума залежала від рівня заможності власника та конкретної ситуації. У випадку роботи в лісі чи полі зустрічаються згадки калити (а також і мошни) взагалі без будь-якого вмісту¹⁸, що свідчить про універсальність використання населенням таких вмістилищ для носіння дрібних речей.

В актових книгах часто згадується «мішок» для носіння грошей. Сама назва має на увазі приналежність одягу, конструктивно подібну до мошни. Основною відмінністю, імовірно, були матеріал виготовлення та розмір предмету¹⁹. Якщо мошна була зі шкіри, то мішок переважно виготовлявся з тканини. Є згадка мішка з полотна²⁰, а також із шовку, бавовни. Наприклад, у жовтні 1580 р. луцький возний пан Григорій Красносільський скаржитья: «... при которомъ, дей, зраненью оборвал у мене мешокъ китайки чирвоное, в которомъ было два таляры ста-

рых...»²¹. У боголюбського урядника Матиса Кошковського при нападі 18 червня 1585 р. було відібрано «... пояс китайчаный, мешок баволняный, в котормъ было чотыри золотых чирвоных а монеты полкопы грошей...»²².

Мішок зазвичай привішувався до пояса. Так, 2 листопада 1580 р. в одного з селян княгині Марі Корецької, які їхали до лісу по хмиз, було відібрано «... пояс з ножами з мешком, за девет грошей купленое, у мешку было грошей пятнадцать...»²³. Якщо гроші передавалися в мішку для здійснення фінансових операцій, вони могли також підвішуватися до пояса контрагента в доповнення до інших аксесуарів. Наприклад, згідно скарги Філона Халецького, урядника пана Остафія Малинського, у січні 1582 р. його побили й пограбували на ярмарку в Мельнику, причому «... пояс з ножами и з мошонкою, в которой было грошей осмнадцат... и к тому грошей его милости пана моего, которые мне давал для купованя речей, ино все есми был выдал з мешком полотняным, к поесу привязаным, таляров двадцат старых, в мене взял и пограбил»²⁴.

Слід відмітити, що потрібно відрізнити мішки для грошей від предметів з такою ж назвою, але більшого розміру для господарського призначення. Так ще називали вмістилище для транспортування одягу. Такі мішки не чіплялися до поясу, а знаходилися на возі, санях чи у скрині. У них, зокрема, також могли ховати гроші. Наприклад, згідно скарги луцького єврея Януша Лєвоновича, при його пограбуванні в лютому 1582 р. в нього відібрали «... готовых грошей коп двадцать литовских, которые пенязи у мешку были, где ризы ховаем, а на мне, дей, пояс с калитою оборвали, в которой калите было готовых грошей коп полтрете...»²⁵. Там же на санях окремо був мішок із сорочками.

Не слід плутати «мішки» з «міхами». Останні були великого розміру й призначалися для транспортування й зберігання сипучих тіл, продуктів харчування та ін. Так, у березні 1582 р. в одного зі слуг пана Іони Охлоповського, крім інших речей, при пограбуванні були взяті «... на санях... мехов три по чотыри гроши...»²⁶.

Грошова наповненість мішка могла бути різною — від 12–15 грошів у селян до 3–5 кіп грошів і більше в міщан-купців чи панів.

Пасок для грошей — «черес» — згадується при участі в торгівлі, виконанні слугами панських доручень та іншій діяльності, пов'язаній з переміщенням доволі великих сум готівкою. Наприклад, під час ярмарку в Жидичині при описанні речей, відібраних у чорторійських міщан (у чотирьох з п'яти пограбованих), згадуються череси, з грошовою наповненістю від 3 до 10 кіп грошів²⁷. Найімовірніше, цей предмет одягу виготовлявся зі шкіри — у джерелі згадується «черес ремянный»²⁸.

Черес одягався окремо від основного пояса. Так, 20 квітня 1582 р. на ринку в Луцьку був схоплений Богдан Козакович, службник пана Миколая Харлинського, який пізніше засвідчив: «...и пенязи пана моего, которые при мне были монеты коп тринадцать грошей литовскихъ, а таляров старыхъ осмнадцать, с чересом з мене оборвал, а моих коп две грошей литовских з мошною, с поясом и з ножами так же оборваль, и з шаблею...»²⁹. Пан Марко Мирковицький скаржитья, що в його підданого пограбували «... пояс з мошною, а в мошне, дей, было коп три грошей литовских, и моих власных грошей коп двадцат с чересом, которое-м был послал выкуповати заставы...»³⁰. У Каспора, урядника пана Федора Гулевича, було пограбовано «... копу грошей литовскую з мошною и с поясом, шапку и десет коп грошей литовских с чересомъ панских, которые он на тот час при себе мель для потребы пана своего сукна купить...»³¹. Подібне носіння грошей, яке дозволяло фіксувати й розподіляти вагу монетного металу на талії людини, давало певні переваги й зручність. Таким чином, за бажанням можна було сховати гроші під одяг від небажаної уваги оточуючих, а головне — їх вже неможливо було непомітно вкрати. Під час сну черес могли класти під голову. Наприклад, при пограбуванні сплячого Дмитра Сторожовецького, службника княгині Збараської, який перебував у Луцьку в будинку одного з міщан, «... гроши готовые ее милости княгини... которые под головами у череси были, на тотъ часъ взято, поясъ з мошною и ножемъ, а в мошне, дей, было талярей старыхъ шесть, монеты золотый польский...»³². Як бачимо, слуга тримає свої гроші на поясі, а до панських грошей проявляє особливе ставлення.

У статті про одяг українців XVI–XVIII ст. Н.М. Калашникова подає інформацію про черес, виходячи з етнографічного матеріалу XVIII–XIX ст.³³. Такий пасок, за описами, був виготовлений із товстої шкіри, з металевими накладками, з прошитими кишнями, до нього могли привішуватися ножі, гаманці, кресала та ін. Однак у документах XVI ст. ми не знаходимо інформації про те, що черес використовувався з іншою метою, окрім як вмістище для грошей. На прикладі наведеного нами пояса для грошей (Рис. 1) із чеських музейних зібрань можна проілюструвати крій череса³⁴. Він являє собою шкіряну трубу-панчоу, зшиту вздовж по середині. Таким чином утворюється відділення, що застібається, з пряжкою та ременем, який фіксує пояс на тілі власника³⁵.

Є документальні свідчення, коли власник міг ховати черес із готівкою серед краму та інших речей. Наприклад, у пана Себастьяна Думовського він був вкладений посеред сувоїв сукна: «... а mezi сукном полтораста золотых грошей готовых в чересе зашитых, без трох золотых...»³⁶.

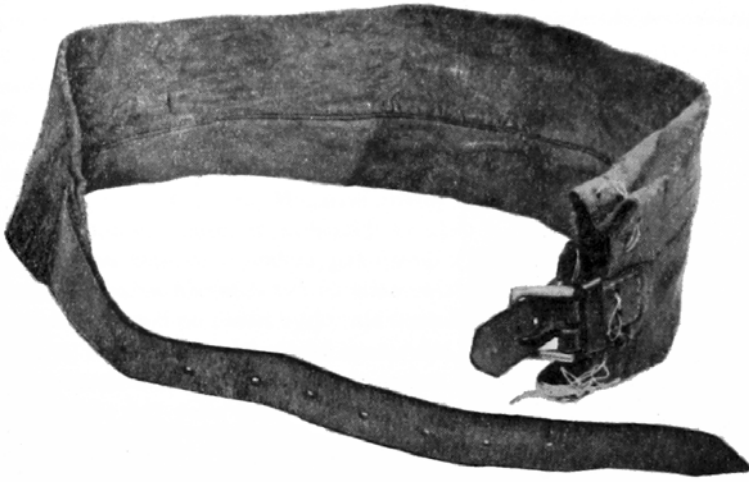

Рис. 1. Пояс для грошей

Грошову наповненість чересів джерела подають від 3–6 кіп грошів і вище. З чересами частіше, ніж у випадках з іншими приналежностями одягу, згадуються у великій кількості крупні номінали — талери й дукати.

Нерідко гроші просто зав'язували в «хустку» (ідеться мова не про головний убір для жінок, а саме про приналежність чоловічого одягу). Наприклад, у міщанина Яцька Богушевича під час бійки в будинку луцького органіста зникли гроші в хустці з чорною шовковою вишивкою: «... згнула хустка с чорным едвабом, которая, дей, мне коштowała полтора золотого, в которой хустце было золотыхъ чирвоныхъ шесть а монеты полтрети копы литовскихъ...»³⁷. У п'ятьох із десяти муравицьких міщан, які були пограбовані 17 листопада 1585 р. під час поїздки до лісу за драницями, гроші знаходилися у хустках³⁸.

Імовірно, хустку застосовували й для пакування грошей, і як окреме самостійне вмістилище, і ситуативно за відсутності спеціально призначених для цього предметів (мошни, калити). Також ми не виключаємо можливості, що в ряді випадків за допомогою зав'язування чи загортання в хустку власник прагнув приховати в одязі окрему суму готівки. Наприклад, підданий пана Микити Ощовського Андрій Матфехчич засвідчив, що 6 січня 1580 р., під час нападу, у нього зникла шапка з грошима: «... згнул у мене шлик бараний, за который, дей есми, дал сем грошей литовских, а у шлыку, дей, была хустка ткацкая, в которой, дей, было полотна два локти, а локот по пяти грошей куплен, а в хустцы, дей, было готовых грошей полкопы литовских»³⁹. В іншому випадку в постраждалого від грабежу хустка з дукатами знаходилася за пазухою: «...

мел при себе въ хустце завязаных шестдесят и пят чирвоных золотых теж за пазухою...» (жовтень 1583 р.)⁴⁰. У міщанина Михайла під час ярмарку в хустці знаходилося 40 грошів, а в чересі — 10 кіп грошів⁴¹. Загалом, спосіб носіння за пазухою хустки з монетами був дуже розповсюдженим.

У практичному застосуванні подібний до хустки був **рушник**. Так, 25 лютого 1585 р. в Андрія Хацковича, підданого луцького старости, на ринку в Луцьку єврей Мошко Еслович «... ручник зъ запазушья, в которомъ было грошей семьдесят, оборваль...»⁴².

У представників шляхетського стану інколи згадується «**вачок**»⁴³. У нього, крім грошей, могли поміщатися дрібні предмети побутового вжитку, прикраси. Наприклад, уночі 29 вересня 1580 р. в Луцьку був пограбований пан Андрій Хреновський, у якого відібрали «... пояс з вачком, за вачок, дей, дал грошей десет, а у вачку, дей, было грошей сорок, гребен костеный, за который, дей, дал грошей шест...»⁴⁴. У городельського боярина, який гостював у пана Василя Гулялницького, у квітні 1582 р. з вачком пограбовано 2 злотих⁴⁵.

Для носіння грошей використовували також **шабельтас** — сумку чотири- або п'ятикутної форми, яку носили на поясі з лівої сторони⁴⁶. Така сумка, як частина військового спорядження, була зручною для служебників, замінюючи інші подібні «цивільні» приналежності. Наприклад, 6 січня 1585 р. в Януша Шимановського, слуги князя Якова Четвертинського, «... пограбили шаблю, за которую даль таяровъ чотыри, а при той шабли шабелташь былъ, у которомъ было грошей золотых польскихъ пятнадцать а перстенковъ два...»⁴⁷. Згідно скарги пана Григорія Бронницького, 5 січня того ж року при нападі на його двір у Рогачові в служебника Андрейка були відібрані «... шабля угорская, которая коштовала таяровъ старыхъ пят, а при шабли был шабелтас, у котором было полтрети копы грошей литовских...»⁴⁸.

Аксесуари для носіння грошей у **жінок** згадуються досить рідко, у зв'язку з нечастими (порівняно з чоловіками) документально зафіксованими випадками їхнього грабунку.

Безперечно, жіночою приналежністю одягу є **гольник** («ыгольник»). Це футляр⁴⁹ для дрібних предметів (у першу чергу для голок), в який могла вміщуватися певна незначна сума грошей. Наприклад, при нападі на володіння володимирського єпископа Мелентія Хребтовича в лісі при збиранні ягід у однієї з селянських жінок, окрім одягу, «...пояс с ыгольником, в котором, дей, было грошей двадцат литовскихъ взяли и пограбили»⁵⁰. При нападі 19 квітня 1582 р. на дім Мартина Скрелдевського, слуги пана Богдана Дрозденського, з його дружини Пеки «... пояс з ыгольникомъ, в ыголнику копа грошей была, оборвалъ»⁵¹.

Мошна в жіночому одязі нам зустрічалася в документах лише в тих випадках, коли жінки безпосередньо задіяні в торгівлі (зокрема, у «шинкарстві», тобто продажі алкогольних напоїв). Імовірно, вмістилище для грошей саме такої конструкції якнайкраще підходило для подібного роду діяльності. Наприклад, омеляницький орендар Тишко скаржиться, що під час погрому в шинку «...у девки, дей, моее шинкарки з мошною семдесят грошей отняли...»⁵². У іншому випадку, згідно скарги панів Бережецьких, «... в Ганьки шинькарки оборвали пояс з мошною, а в мошне было полторы копы грошей...»⁵³. За подібних обставин згадується й **мішок**. Під час нападу на есеницьку корчму в Ганни, дружини орендаря, «... оборвали мешокъ с поясом, в которомъ дей было пять копъ грошей литовських, которые дей собрала была за шинкъ»⁵⁴.

У представниць привілейованого стану згадуються також **мішок** і **вачок**. Так, у джерелах є згадки, що, наприклад, у мішку пані Ждани Зиглинської було півтори копи грошів і золоті персні⁵⁵. У дружини пана Томила Ощовського при пограбуванні «... згинул с панее пояс серебряный, который себе шацует золотых петнадцат, там же у того пояса вацок згинул, в котором вацку было перстений злотых чотыри»⁵⁶.

Також ми хочемо згадати такі види сумок, як «**торба**» й «**ворок**». Ці предмети безпосередньо не носилися на одязі, однак за функціональним призначенням використовувалися для перенесення, крім інших речей, великих сум грошей. Наприклад, у Мартина Плонського, служебника пана Филипа Стубельського, у дорозі пограбували панські речі, і серед них «... торбу, в которой было грошей панских готовых осмьнадцат коп грошей, кошул, дей, две коленских, ручникъ ткацкий, к тому, дей, инших речей дробных немало...»⁵⁷. Андрій Сиросецький, служебник полоцького воеводи Миколая Монвида, віз своєму панові деякі речі від родичів із Мінська. Він скаржиться на пана Романа Козинського, що той пограбував його вночі в дорозі: «... оборвал на мне с чересомъ золотыхъ черленыхъ в золоте двесте сорок пят, а с торбою отнял в мене таяров старыхъ двесте двадцат»⁵⁸. Імовірно, уся сума просто не могла поміститися в черес, тому більш важку частину в талерах передали в окремі сумці⁵⁹.

Ворок (с польск. worek — сумка) повинен був мати підвищену міцність і витримувати значну вагу. Наприклад, паном Олександром Семашком у листопаді 1582 р. був повернутий борг більш ніж 4 тисячі польських злотих готівкою в золотій і срібній монеті різних номіналів у двох ворках⁶⁰. За нашими підрахунками, в одному ворку було близько 32 кг, в іншому — близько 50 кг монетного металу.

Письмові джерела дають небагато інформації про вартість аксесуарів для носіння грошей. За поодинокими згадками, мошна коштувала гріш⁶¹, замшовий мішок — 4 литовських гроші⁶², вачок — 10 грошів⁶³, торба —

талер⁶⁴. За 1594 р. є згадка про вартість череса в 5,5 грошів⁶⁵. Згадки вартості калити в 12 грошів⁶⁶, на нашу думку, мали на увазі багатше прикрашені аксесуари, власники яких вважали за доцільне оцінювати їх окремо від інших речей. У 3–7 грошів можна оцінити вартість мінімально прикрашеної калити, вирахувавши її з багатьох прикладів загальної вартості пояса, ножів і калити⁶⁷ й знаючи окрему вартість поясів і ножів за іншими перерахуваннями предметів з їх окремою оцінкою⁶⁸.

Отже, населення Волині другої половини XVI ст. мало у вжитку різноманітні предмети для носіння грошей, які якнайкраще підходили для різних фінансових, економічних, господарчих і побутових ситуацій. Завезення з американського континенту в Європу у великій кількості дорогоцінних металів забезпечило значне збільшення грошової маси, зокрема, у великій кількості стала карбуватися крупна срібна монета — талер. Це, у свою чергу, вплинуло на поширення у вжитку більш містких, зручних і міцних ємностей для грошей.

Спостереження, зроблені на основі такого джерела масового характеру, як луцькі гродські книги, а також наведені приклади з документів будуть корисні в подальших дослідженнях з історії одягу, а також для ідентифікації археологічних знахідок.

---

¹ Słownik polszczyzny XVI wieku. — Wrocław–Warszawa–Kraków–Cdańsk, 1976. — Т. X (K–Korzyś). — S. 27–28; *Матехина Т.С.* Средневековые кожаные кошельки // Нумизматика. — М., 2003. — № 3. — С. 7–16; *Svetikas E.* Tretininkų odiniai karšeliai: jų apkalų tipologija, chronologija ir simbolika // Lietuvos archeologia. — Vilnius, 2003. — Т. 24. — P. 241–260; *Nohejová-Prátová E.* Základy numizmatiky. — Praha, 1975. — S. 121.

² Наприклад, на ярмарок на св. Семена у Луцьку восени 1581 р. прибули купці зі Львова, Кременця, Кракова, Любліна, Белза, Пинська, Голоб, Острога, Кам'янець-Подільського, Ковеля, Володимира. Див.: Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі — ЦДІАК України), ф. 25, оп. 1, спр. 25, арк. 88–93 зв.; Торгівля на Україні. XIV — середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Упоряд. В.М. Кравченко, Н.М. Яковенко. — К., 1990. — С. 185–188. Восени 1585 р. прибули купці зі Львова, Кракова, Любліна, Кілії, Кам'янець-Подільського, Володимира, Кременця, Острога, Хотина, Могилева, Слуцька, Пинська. Див.: ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 34, арк. 1063–1066 зв.

³ *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. — К., 1995. — Т. VI: Жите економічне, культурне, національне XIV–XVI віків. — С. 102; *Сидоренко О.Ф.* Українські землі у міжнародній торгівлі (IX — середина XVII ст.). — К., 1992. — С. 166–189.

⁴ *Калашикова Н.М.* Одежда украинцев XVI–XVIII вв. // Древняя одежда народов Восточной Европы. Материалы к историко-этнографическому атласу / Отв. ред. М.Г. Рабинович — М., 1986. — С. 112–132; *Николаева Т.А.* Украинская народная одежда. Среднее Поднепровье. — К., 1987; *Стельмащук Г.* Давнє вбрання Волині: етнографічно-мистецькознавче дослідження. — Луцьк, 2006; *Бохан Ю.М., Скеп'ян А.А.*

Побыт феадалаў Вялікага Княства Літоўскага ў XV — першай палове XVII ст. — Мінск, 2011. — С. 180.

⁵ Сінчук І. Як грошыносяць і даўней насілі // Спадчына. — 2003. — № 2–3. — С. 80–86.

⁶ Варфоломеева Т.С. Средневековые кожаные кошельки // Новгород и Новгородская земля. История и археология: (Материалы научной конференции. Новгород, 28–30 января 1997 г.). — Новгород, 1997. — Вып. 11. — С. 111–112; Матехина Т.С. Указ. соч.

⁷ Матехина Т.С. Кожаные изделия средневекового Новгорода. Чехлы, футляры, сумки. Дис. ... канд. ист. наук. 07.00.06. — М., 2009. — С. 116–117.

⁸ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 22, арк. 406.

⁹ Там само, спр. 28, арк. 77 зв.

¹⁰ Там само, спр. 22, арк. 90.

¹¹ Там само, спр. 21, арк. 426 зв.

¹² Нами був проведений практичний експеримент по визначенню можливого розміру мошни за її максимальною грошовою місткістю, беручи в розрахунок, що в 1580-і рр. переважаючою монетою в обігу залишався литовський півгріш, який мав розміри близько 20 мм, товщину близько 1 мм, вагу близько 1,2 грами. Сума грошей у 3 копи литовськими півгрошами становить 360 монет. Заміри такої кількості монет дали розмір пакунку близько 65 на 70 мм, обтягнутого тонкою тканиною.

¹³ Słownik polszczyzny XVI wieku... — Т. X (K — Korzyść). — S. 27.

¹⁴ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 26, арк. 266 зв.–268.

¹⁵ Там само, спр. 21, арк. 731 зв.; спр. 26, арк. 145.

¹⁶ Там само, спр. 26, арк. 145.

¹⁷ Там само, спр. 21, арк. 530 зв.

¹⁸ Там само, арк. 50 зв.

¹⁹ Зібрані нами статистичні дані показують, що мішки з тканини містили більші суми, ніж мошни. З цього припускаємо, що мішки мали бути більшого розміру.

²⁰ Там само, спр. 26, арк. 111 зв.

²¹ Там само, спр. 22, арк. 445 зв.

²² Там само, спр. 34, арк. 565.

²³ Там само, спр. 22, арк. 551 зв.

²⁴ Там само, спр. 26, арк. 111 зв.

²⁵ Там само, арк. 145.

²⁶ Там само, арк. 263.

²⁷ Там само, арк. 435.

²⁸ Там само, спр. 22, арк. 159 зв.

²⁹ Там само, спр. 26, арк. 347.

³⁰ Там само, арк. 415 зв.

³¹ Там само, арк. 506.

³² Там само, арк. 455 зв.–456.

³³ Калашиникова Н.М. Указ. соч. — С. 117.

³⁴ Nohejová-Prátová E. Op. cit. — S. 121.

³⁵ Прикладом може слугувати свідчення пана Олександра Гуляльницького, у якого 19 травня 1593 р., окрім одягу і речей, пограбували 300 червоних золотих: «... и кгды, дей, мене пошибли, а жупанъ, и розумели, дей, мя за забитого, и заразы, дей, тые гроши з мене шересомъ Степанец из жидомъ и Купалкою обняли и зняли...». Див.: ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 26, арк. 543 зв.

³⁶ Там само, спр. 32, арк. 169.

³⁷ Там само, спр. 26, арк. 1055 зв.

³⁸ Там само, спр. 34, арк. 1314 зв.–1316.

³⁹ Там само, спр. 21, арк. 67.

⁴⁰ Там само, спр. 30, арк. 528.

⁴¹ Там само, спр. 26, арк. 435.

⁴² Там само, спр. 34, арк. 180.

⁴³ Наразі ми не володіємо інформацією про зовнішній вигляд та конструктивну будову вачка. Припускаємо, що «вачком» могли називати поясні сумки з металевими каркасами. Див.: *Варфоломеева Т.С.* Указ. соч. — С. 111–112.

⁴⁴ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 22, арк. 415 зв.

⁴⁵ Там само, спр. 26, арк. 325.

⁴⁶ *Славутич Є.В.* Військовий костюм в Українській козацькій державі: Уніформологічний словник. — К., 2012. — С. 84.

⁴⁷ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 34, арк. 89, 111 зв., 760 зв.

⁴⁸ Там само, арк. 96, 118.

⁴⁹ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. — Львів, 2006. — Вип. 13 (И — І). — С. 18.

⁵⁰ ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 23, арк. 156 зв.

⁵¹ Там само, спр. 26, арк. 359.

⁵² Там само, спр. 22, арк. 3.

⁵³ Там само, спр. 26, арк. 331.

⁵⁴ Там само, спр. 34, арк. 1319.

⁵⁵ Там само, спр. 22, арк. 251 зв.

⁵⁶ Там само, спр. 26, арк. 165.

⁵⁷ Там само, спр. 22, арк. 375 зв.

⁵⁸ Там само, спр. 26, арк. 15 зв.

⁵⁹ При вазі талера в 29 грам вага всієї суми у торбі була близько 6,4 кг.

⁶⁰ Там само, арк. 1165–1165 зв.

⁶¹ Там само, арк. 170; спр. 34, арк. 137.

⁶² Там само, спр. 34, арк. 1319 зв.

⁶³ Там само, спр. 22, арк. 415 зв.

⁶⁴ Там само, спр. 26, арк. 1115 зв.–1116.

⁶⁵ Там само, спр. 45, арк. 1238 зв.

⁶⁶ Там само, спр. 34, арк. 885 зв., 991 зв.; спр. 35, арк. 754; спр. 36, арк. 89 зв.

⁶⁷ Наприклад, оцінка пограбованих речей у дорогостайських бояр і міщан: «... пояс с калитою, з ножами, з огнивом, коштовал грошей пятнадцат... поес с калитою, з ножами, коштовал двадцат грошей... пояс з ножами, с калитою, коштовал девет грошей... пояс з ножами, з огнивом, с калитою, коштовал дванадцат грошей...». Див.: ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 26, арк. 267 зв.–268.

⁶⁸ Простий пасок зазвичай оцінювався у 3–5 грошів, пара ножів — у 3–4 гроші, кресало — у гріш.